

Bánki Éva

Mindenekfölött költő

Kőszeghy Péter: Balassi Bálint – Magyar Alkibiadesz

A *Magyar Alkibiadesz* alcímű kötet Balassi Bálint életrajza, ezt követné a szerző szándékai szerint a Balassi poétikáját bemutató monográfia. A műfaj ellentmondásait szimbolikusan már a könyv borítója jelzi. A címet (*Balassi Bálint*) mintha megcáfolná az illusztrációként használt eredeti névalírás: *V. Balassy*. A Kőszeghy-monográfia olvasható a következőképpen is: mi az, amit *mi* tudunk Balassi életéről, és mi az, amit *ő* akart tudatni magáról. A Balassi-féle (ön)mitológia mely elemeit támasztják alá a források? A vállalkozás időszere: a Nemeskürty-monográfia óta nem jelent meg új Balassi-életrajz.

Leleplező könyvet – és nincs kétségem afelől, hogy az olvasók egy része a *Magyar Alkibiadeszt* így olvassa majd – költőkről nagyon nehéz írni. A különféle ön-mitológiákat az olvasók aszerint is megkülönböztetik, hogy poétáról, politikusról, hadvezérről van szó. A forrásanyag jellege is igen sok buktatót rejt. Balassiról sok életrajzi adatot ismerünk, csak hogy a fennmaradt források többsége peres irat. Hogy a kortársak mit is gondoltak Balassi költészetéről vagy szerelmi mitológiájáról, azt csak sejtjük vagy sejtteni véljük. Hiszen többet tudunk a Sommerné-féle kalandról, Liptóújvár, Kékkő, Gyarmat birtoklásának bonyodalmairól, mint Balassi korabeli olvasóiról, olvasmányairól vagy akár költőtársairól. Az első nagy magyar költőt könnyebb elképzelnünk portya közben, birtokairól pereskedve, mint költeményekről beszélgetve.

Kőszeghy Péter írását minden filológiai pontosság dacára olvashatjuk történelmi regényként is: a szerző nemcsak teljesen újraértelmezi a jobbra már ismert forrásokat, hanem igyekszik szellemi-társadalmi háttérrel is a költő köré rajzolni. Nem tudjuk, mennyi időt töltött/tölthetett Balassi a porosz Braunsbergben, de Kőszeghy mégis részletesen bemutatja a híres humanista központot: *Mi tagadás, szívesen képzelnénk ebbe a nemzetközi szellemi közösségbe, ebbe a korszerű humanista központba, a katolikus megújulás fellegetvőjébe Balassi Bálintot*. Mit mondhatnánk? Illúziók/dezillúziók nélkül nincs életrajzírás.

A monográfia tagolása sem szokványos, talán épp azért, hogy a filológiában egyfajta szellemtörténeti regényként olvashassák. Kőszeghy megtartja a lineáris logikát, de nem korszakokra tagolva tárgyalja a Balassi-életutat, hanem amit újragondolásra méltónak tart, azt szimbolikus figurák köré rendez. Ilyenek: az apa, Balassa János; Bornemissza Péter, Balassi tanítója; a nagy politikai mintakép, Báthory István – és, igen, az ecsedi Báthory által álnok kurvanénak nevezett, a pataki várfoglaláshoz is példát adó Losonczi Anna. Nagyon hatásos írói fogás: mintha mi, a nézők, a naumburgi dóm szenvedélyes gesztusokba merevedett donátor-szobrai között járnánk. Ezek a lebilincselő miniportrék azt is lehetővé teszik, hogy a szerző végigpásztazza a kor szövevényesen izgalmas közéleti viszonyait.

Ritkán adatik meg, hogy egy irodalmi életrajz szerzője a kor politikatörténetéről is releváns megállapításokat tehessen. Ehhez persze Balassiról kell életrajzot írni, akinek szellemi és érzelmi fejlődése a magyar nagypolitika keretei között bontakozott ki. Hogyan is esett meg Balassi híres erdélyi fogságba esése és Báthory Istvánnal való találkozása? A régi életrajzok körülményes magyarázkodásokba fogtak, hogy megvilágítsák, miként lehetett a Báthory-ellenes felkelőkhöz csatlakozó Balassi Báthory István kedvenc udvaronc, és miért követte Báthoryt Lengyelországba. És egyáltalán, mi lehetett az a felségsértési ügy, melybe Balassa János, Bálint édesapja belekeveredett, és amely Bálint politikai jövőjét is beárnyékolta?

A történész-munka – mint azt már számos elméleti tanulmány felfedte – bizonyos értelemben hasonlít a detektívékére. A történész is nyomokat keres, fel nem fedezett dokumentumokat vizsgál át, vagy épp szigorú dedukcióval újragondolja mások következtetéseit (szürke agysejtek). Kőszeghy megpróbálja még egyszer logikusan összeolvasni az egykori összeesküvés és Bálint erdélyi, lengyelországi udvaronckodásának dokumentumait, összerakni a réges-régi kirakós játékok darabjait. Eszerint Bálintot a lengyel–magyar perszonaluniót (egységes, lengyel szövetséggel létrejövő Magyarországot) tervezgető apja, Balassa János csempészte volna be egy jó fedősztori segítségével Erdélybe.

Ez a hipotézis – Kőszeghy hangsúlyozza, hogy mindez csak az események *egyik* elképzelhető magyarázata – jobban megvilágítja Bálint udvaronckodását, erdélyi és lengyelországi forgolódását, Lengyelországgal kapcsolatos későbbi illúzióit, és egyáltalán a Habsburg-udvar szemében mindvégig gyanús renoméját. De mi a bizonyíték? Ha az okos detektív nagy társaság előtt előadja végkövetkeztetéseit, akkor a tettes elsápad, felpattan, kirohan a teremből, és halljuk, a folyosón lapuló rendőrfelügyelő dörmögését: letartóztatom. A történésznek nincs, nem is lehet ilyen szerencséje: nincs az a ragyogó elmélet, amit látványosan megtalált források nélkül ily teátrálisan igazolhatna. Ám az elmélet így is briliáns, és az erről szóló fejezet a monográfia egyik legizgalmasabb része.

Milyen különös (és természetesen mennyire életszerű), hogy a korabeli politikusok nemcsak Habsburg és/vagy török alternatívákban gondolkodtak! De az olvasók többségét valószínűleg nem a politikai alternatívákat szétszálazó, a jeles álnokságokat, a rendkívül agyafúrt emberek nagy ravaszságait bemutató fejezet döbbsenti meg elsősorban, hanem a Losonczy Anna-szerelme, az irodalomtankönyvekből ismerős szép mese megbuktatása. Ám míg egy politikai összeesküvés felderítésében sok eredménnyel kecsegtet a szereplők motivációinak feltárása, és itt tényleg lehet helye a detektívregényekből is ismert dedukciónak, ez a módszer kevésbé hatékony a szerelmi történetek feltárásában.

A nyalka egri hadnagy és az egri várkapitány felesége között szövődő szerelem egyébként egyik nemzeti toposzunk. Népszerűségében talán közrejátszik, hogy a szép idill a mindenki kötelező olvasmánya, az *Egri csillagok* helyszínén játszódik. Pedig ami az *igazságot* illeti, csak a költő tanúságára támaszkodhatunk. Balassi 1588-ban, az akkorra már özvegy Ungnadné Losonczy Annával kötendő (érdek)házasság reményében ír úgy, mintha már 1578-ban, az egri katonáskodás idején is szerelem lobogott volna közöttük. Irodalomtörténészek, a korábbi Balassi-életrajzok szerzői pusztán versbéli információk nyomán költötték a filológiai mesét. Kőszeghy Péter nemcsak azt bizonyítja, hogy a tíz évvel korábbi szerelem az életrajz tényeivel nem egyeztethető össze, hanem azt is, hogy egy félig-meddig nyilvános házasságtörő viszonyt a 16. századi magyar közgondolkodás nem tűrt volna meg.

Hát akkor mire volt jó ez a kitalált szerelem? Hencegés? Férfidicsekvés? Szerelmi történetként elmesélt önéletrajz? A költőfejedeleme önmaga konstruálta mitológiája? Egy regény, amit a főszereplő, Balassi Bálint szerez? Kőszeghy Péter megemlíti, hogy *a Dichtung és Wahrheit milyen érzékenyen érintkezik*, de rögtön hozzáteszi, *a szerelmes volt legfeljebb a versek*,

és nem a történeti életrajz szintjén igaz. Sőt azt is felveti, hogy Balassi maga alakította saját élettörténetét a *Szép magyar komédia* előzményének számító Casteletti-vígjáték szerint.

Énstratégiák! Fiktív önéletrajziség! Mielőtt önfeledten megmártóznánk ezekben a posztmodern fogalmakban, érdemes végiggondolni, hogy a régi énstratégiák másféle társadalmi és lélektani viszonyok között talán nem is voltak annyira stratégiaiak. Oly korok, ahol a személyiség nem támaszkodhatott a tükörkép vagy az identifikációs okmányok megerősítésére, ahol egy költő a saját nevét is különböző helyesírással írhatta le, talán másként vélekedtek igazságról, hazugságról és fikcióról. Lehet, hogy a polgárosodás előtti én a legegyszerűbb ember számára is olyasvalami volt, amit napról napra újra kellett teremteni.

És nemcsak a költők szerelme, hanem még a legmindennapibb szerelmi érzés sem képzelhető el álmok, nosztalgiai, reménykedés, félreértés, öncsalás, ábrándok, illúziók, filmbéli vagy irodalmi előképek nélkül. A viselkedésünket máig befolyásoló udvari szerelem egyidős az udvari költészettel. A szerelem *par excellence* fiktív érzemény – és ha akarjuk, márpedig többnyire ezt akarjuk, véresen komoly is egyben. A trubadúrok nem hazugok és nem őszinték. Nem igaz, hogy költeményeik konkrét nőhöz írt őszinte vallomások, ahogy az sem, hogy az udvari szerelem egy társasági játék vagy életrajzi tényektől független metafizikus eszmerendszer lett volna.

Ha nem igaz a nagy románc, amit Szilády, majd utána Eckhardt kiolvasott a Júlia-versekből, ez azt jelenti, hogy Balassi a mi fogalmaink szerint hazudott vagy érdekházasságot eredményező énstratégiát választott? Balassi stratégiája, mint tudjuk, nem is eredményezett érdekházasságot. Ami nem is csoda. Ma más a házasságtörés megítélése, de kérdés, hogy egy Losonczy Anna-korú, frissen megözvegyült asszony jó néven venné-e, ha költő kérője vagy költő barátja a nyilvánosság előtt az ő régi képzelt vagy épp valóságos viszonyukkal hengegne? Én egyetlen olyan érdekházasságot nem tudok elképzelni, ahol ez a taktika célravezető lehetne.

A fiktív házasságtörést persze már akkor sem büntették, intézi el Kőszeghy ezt egy kézlegyintéssel. De vajon tényleg nem büntették? Igaz-e, hogy a *famára*, a hírnevükre oly büszke kortársak *fikció* és *való* között szerelmi ügyekben a mainál élesebb különbséget tettek? Christianus Sheasaesus beszámol a kor egyik leghíresebb, kegyetlenségbe torkolló házasságtörési ügyéről, Kendi Anna haláláról. A férj a szerelmeseik levélváltása révén értesül, hogy felszarvazták. Képzeljük el, hogy Kendi Anna így védekezik az őt később halálra ítélő férje előtt: ez amolyan *kitalált szerelem. Irodalmi fikció.*

Őszinte szerelem? Irodalmi stratégia? Hozományvadászat? Kőszeghy – nagyon bölcsen – egyik alternatíva mellett sem kötelezi el magát, hanem inkább azt feltételezi, hogy a fenti érzések/érdekek kibogozhatatlan egyvelege inspirál(hat)ta a Júlia-verseket. De akárhogy is, a Balassi-féle szerelmi életrajzban így is számos ellentmondás van, amelyeket sehogy sem tudunk feloldani.

Hogy történhetett, hogy Ungnad Dávid, Anna férjének unokatestvére (és annak a családnak a sarja, amely rossz viszonyt ápolt Balassi apjával) akkor is jó viszonyban marad Balassival, mikor az megírja az Annával való idill történetét? Hogy lehet, hogy Balassi utolsó művének kiadója az a Forgách Zsigmond lesz, aki Anna kezét elnyeri? Ez a két példa nemcsak azt bizonyítja, hogy Bálint és Ungnadné Losonczy Anna kapcsolata a férj életében nem jött létre – azt is bizonyítja persze –, hanem hogy milyen keveset tudunk Balassi mindennapi életéről, barátságairól, kortárs reputációjáról. Nyilván egyik férfi sem örülhetett azoknak a múltba vetített *fogadalmaknak*, amelyekkel (meglehet a költészet síkján) Anna Bálintot elhalmozta. Lehetett valami oka, hogy ebből nem lett botrány – de nem tudjuk, mi. Talán valami banális, a kortársak számára magától értetődő dolog. Ha nem így lett volna, akkor nagyobb valószínűséggel tudhatnánk, hiszen a kortársak *megírják*.

Kevés információnk van az Anna–Bálint-történet fogadtatásáról, ám azt talán jobban sejtjük, hogy Balassi mit gondolhatott minderről. Ő biztosan úgy hitte (és magánlevelei, a valószínűleg nászajándéknak szánt *Szép magyar komédia* előszava is ezt valószínűsíti), hogy a szép mese, a nagy ciklusban megrajzolt szerelmi történet az Annával való házasságot is előremozdítja. Sőt. Hasonlóan a Keller-novella, a *Die mißbrauchten Liebesbriefe* fiatal hőséhez, talán Balassi is hitte/hihette, hogy a kitalált szerelmek könnyen valóságosak lehetnek, a fikcióból a valóságba való átlépés csak elszánás és képzelőerő dolga. És nem csak a Balassi-költemények bizonyítják mindezt.

A *Szép magyar komédia* prologusa a 16. századi magyar prózairodalom egyik legkülönösebb emléke, aminek, mint tudjuk, semmi köze nincs a *Komédia* eredetijéhez. A magyar költő, Balassi a szerelem világbirodalmáról beszél, mely az egész emberi univerzumot, még az akkor felfedezett Amerikát és Magyarországot, ezt az újszülött szerelmi nagyhatalmat is magában foglalja. Balassi – Péter papot, Bornemisszát kiforgatva – eseteli, hogy „... mint merült el az magyar nemzet a szerelemben”, hogyan lettek általánosak Magyarországon a feltétel nélküli szerelem törvényei.

Mindebből egy szó sem igaz: az udvari szerelemmel a magyar nemzet Balassi korában sem volt különösképpen elfogadó. Újra felvetődik a Losonczy Anna-kérdés. *Hazudik-e Balassi?* És ha hazudik, ha itt is stratégiát gyárt, ugyan miért teszi? A Prologus esetében ezt már nehéz lenne kézzelfogható érdekekkel magyarázni. Talán apológiát ír? De ugyan ki és mi ellen védekezik? (A *Szép magyar komédiát* valószínűleg épp a hódítás végén, a saját esküvőjén készült bemutatni.) És milyen hazug az, akit ennyire könnyű megcáfolni? Én elképzelhetőnek tartom, hogy Balassi – legalábbis amikor az előszót papírra vetette – hajlandó volt egy *ilyen* Magyarországon hinni.

Ilyen „jó lenne, ha igaz lenne” vágyképek, a realitás és fikció közötti határvonal merész átlépése, a tényeket nem tisztelő gondolkodás korábban is jellemző volt Balassira. Gondoljunk csak az életrajzíró által is naivnak ítélt karriertervekre, a költő örökös Lengyelország-nosztalgijára, vagy akár a pataki vár könnyűnek gondolt, de botrányosra sikeredett bevételére. Véleményem szerint Balassi ízig-vérig (mindhalálig és mindenekfelett) költő volt, és egyéb életterveit, politikai ambícióit, a szerelmi forradalomban betöltött szerepét is költőként gondolta végig. Ez nem a költői ihlet szükségszerű velejárója, gondoljunk csak Zrínyi Balassiénál jóval realistább politikai ambícióira.

Hogy Balassi szerelmes volt Losonczy Annába? Ezt persze nem tudhatjuk. De ha igen, nem ez lett volna az első választás, amit érdekből kezdeményezett, de aztán oly mélyen átélt, hogy őszinte meggyőződésévé lett. Ilyen cselekedetre Kőszeghy Péter másutt maga is hoz példát. Balassi érdekből katolizált, hogy aztán a teológiát is létkérdéseként átélő, őszinte katolikusként, a jezsuiták bálványozott Hungarus Herosaként haljon meg.

Balassiból *megkerülhetetlen* a költő. Még az életrajzában is. Ez az egyik végkövetkeztetése Kőszeghy Péternek is.

Balassi Kiadó, Budapest, 2008